

EGRESSY GÁBOR IRATAI A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

VÉRTESY JENŐTŐL.

1901-ben értékes gyűjtemény jutott a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába. Egressy Gábor hagyatéka ez, melyet fiától, Egressy Ákostól, a Nemzeti Színház tagjától szerzett meg a Múzeum: a nagy művész levelezése, okiratai, jegyzetei, művészeti könyve és törökországi naplója kézírata.

1831-től 1866-ig terjednek ez iratok. Egyaránt érdekesek irodalmi és színészeti szempontból. A levelek mindig a legközvetlenebb, legbizalmasabb adatok. Apró mozaik-koczkák nagy épület színezéséhez. Az emberek legközvetlenebb jellemzését leveleikből lehet megrajzolni. S itt találjuk az író- és művészvilág annyi kiváló alakjának leveleit közel négy évtizeden által, irván őket ragyogó és felhős napokban. Ezen gyűjteményt fogom e lapokon ismertetni.

Első darabja 1831. febr. 15-én kelt Kassán. Imre testvéréhez írja. Nehéz idők voltak azok, a magyar színészet vándorévei. Déryné Naplója tanubizonyságot teszen róla. Egressy Gábor még fiatal ember, a harmincz éven innen, már családos, mély és erős ambícióval, férfias komolysággal és igen szűkös viszonyok között. A férfias komolyság megmarad a szűkös viszonyok közt is, de a kedély rugóit meglankasztják a napi gondok. Valami nyugodt és keserű philosophia fejlődik ki ebből. »A reális élet relativ fogalom.« (1836. ápr. 23. Kassa.) »Becsülete sok, pénze kevés.« (1836. ápr. 16. Buda.) Már akkor Béni öcsöje is színésznek állott. Az idősebb testvér védi magát, hogy nem ő csábitotta Bényt e pályára, ám ha itt van, ő oltalmába veszi. Korhelységnek, lustaságnak itt sincs jövője, ide is szorgalom kell. (1833. ápr. 17. Kassa.)

A fővárosban forr már valami élet. Egressy odavágyik. Csak ott van élet: »A falvak, városok csárdák, rablótanyák, csak a

fővárosban nyílnak a felsőbb gyönyörök virágai.« (Imréhez, 1836. szept. 16. Buda.) Egy év mulva már Pesten volt, mint a Nemzeti Színház elsőrendű tagja.

Az 1837—38. évekből két kötet színlap őrzi bécsi utazása emlékét. Tanul, jegyez és elrakosgat mindent, a minék hasznát veheti.

A 30—40-es évek mozaik-darabjait összeszedegetni nem hálátlan munka. A magyar szellemi élet igazi ifjai fölpezsdülése. Való igaz, hogy bármely kor arczát közelről nézve, meglátjuk a redőket, ránczokat is, de még így is annyi szép marad e korban. Leveleiben élet van: a semmit-mondó, üres levelek mutatják a leg-szomorúbb korszakot.

Egressy már az elsők közt van. Uj korszakot fog teremteni — írja Kazinczy Gábor. (1838. dec. 11. Berettyó.) Hadvezérségre képezte ki magát — írja Krizbay Dezső Miklós. (1839. jan. 18. Kolozsvár.)

Ennek a derék erdélyi írónak éles és szellemes tolla van. Pár mondattal jellemzi a Királyhágóntúli ország kicsinyes viszonyait s közli megjegyzéseit Egressyvel a színészekről, a kik Kolozsvárott is fölléptek. Mert az érdeklődés nagy: Dérynének is külön pártja van, Lendvaynének is, ki »átkozott ügyes.« Párbajra is mennek miatta erdélyi fiatalok. Laborfalvi Rózát is látta: Még nem kész, de sokat lehet várni tőle. Lendvayt is látta. Az meg »kábult a sok-oldaluság édes álmaitól.« De nem csoda: a fényes, a deli Lendvay, kit a természet pazarul megáldott ezüst hanggal, délczeg termettel, szembeállítva Egressyvel, kinek először hangja gyöngeségével kellett megküzdenie. Már ekkor megkezdődött köztük a verseny, melyben Egressy markáns egyénisége diadalt aratott Lendvay elragadó szavalóművészetén. Írókról is esik szó. Dicséri Krizbay Bajzát, a ki olyan keményen megadja Csátónak. Toldynak — még akkor Schedel — állandó jelzője a »kedves«. Jól is van alkalmazva rá, kiben nem volt egyéb, mint lelkesedés és jóindulat. (Krizbay Egressyhez. 1839—40. Kolozsvár.)

A Nemzeti Színház első éveit akkor telnek el, de nem csendességben, hanem valóságos háborúban. A színház falai közt s a hírlapokban keserű polémiák folytak. Egressy naplójegyzeteiben egy-két kemény megjegyzés olvasható. 1840. ápr. 13.: »Meggzabadultam a részvényes választmány igazgatásától... az erkölcsi

dögvészttől.« 1841-ben már újra visszatért a színházhoz, de véleménye nem változott s azt jegyzi föl naplójába, hogy a színügy kétségbeesésig szomorú állapotban van. (Egressy naplójegyzetei. Tom. I.) Mai szemmel nézve látjuk e kijelentések túlzását, de őszintén vannak írva. Nem személyes tekintetek jönnek szóba, hanem elvi kérdések. A rohamos fejlődés szüksége ez: ki kell folyni a rossz vérnek. Egressyt pedig aczélosabbnak, rugalmasabbnak látjuk e levelekből, mint előbb volt. Sértett önérzete egyszerre fölforralja vérét. Fog ő még többször is hátat fordítani a színháznak és visszatérni újra. A vére elhajtja, a szíve visszahúzza; érdeke soha, az egész ember csupa idealismus.

1842-ben Egressy újból külföldi tanulmányuttra indul. 1842—43-ból újból két kötet bécsi, müncheni és párisi színlapot hoz. A »Honderü« 1843. évfolyamában olvashatók cikkei tanulmányútjáról, »Egressy Gábor emlékében«¹ uti jegyzetei. Levelei kiegészítik. Irinyi József ír neki ajánló-levelet Dumas pèrehez (1843.): »Un Kean excellent et un Lear parfait.« Egressy nem emlékezik róla, hogy járt-e Dumasnál, ennél a genialis írónál és örök bohémnél, a ki Victor Hugóval az egész francia dráma arcvonalát megfordította. A levelezés különben igen sűrű Egressy és felesége között. Kívüle még sógorának, Szentpétery Zsigmondnak ír egyszerű-kétszer, többi barátait a lapokba írt cikkeihez utasítja. Nem ér rá annyinak írni. Családját régi pártfogója és barátja, Fáy András veszi védelmébe.

Egressy bőven ír tanulmányútjában mindenről, de valami állandó izgatottságban. Mohón nyeli az új benyomásokat, hogy egyet se szalaszszon el. Mintha ködfátyolképeket vetne föl elének: Páris, a végezel, a hová valahára eljut, nyüzsgő, hullámzó embertömeg, csodásan pezsgő élet; a Theatre Française, a hol elragadtatva látja adatni saját szerepeit, a nagy Rachel, a ki valóságos mámorba ejti, majd Scribe, a mint egy izomrándulás nélkül nézi végig saját darabja bukását, majd a Casimir Delavigne temetése, a hogy a francia nép tiszteli meg jeleseit; aztán az 1843. év karácsonya, a mikor a párisi magyarok — valami negyven, többnyire kézműves — megvendégelik s egyikük gyönyörű tósztot mond. — Másfelül Egressyné levelei, a ki az itthoni viszonyokról értesíti, hogy Fáyék milyen jók hozzá s hogy a pesti színház legnagyobb

¹ Kiadták fia. Pest, 1867.

eseménye a Szigligeti »Szökött katonája«. Az egyszerű igazi népies hang diadala, tódul rá a közönség. De kell is a siker Bartay igazgatónak, mert rossz hire van, vígan élük életüket, hajnalig mulatnak Lászlóval, Lendvayval. Egressy irogatja haza túlzó kifejezéssel teli leveleit, egyszer sem mulasztván kiemelni, hogy mennyire szeretné, ha mind e sok szépet felesége is láthatná. Nincs benne semmi a bohémból, a könnyelmű művészből, a ki vígan járja a nagy világot. Egressy idegenül, magában érzi magát, csak az otthont sóvárogja, egészsége is el-elhagyja, csak a szinpad gyógyítja meg. Egressyné pedig szívesen lemond minden dicsőségről, csak a férje jöjjön haza. (Egressy és Egressyné levelei. 1843.)

Egressy újból elfoglalta a színháznál színészi és rendezői helyét. Folyton tanul, de már teljesen kiforrt és megállapodott tehetség. A művészet szent előtte s ha valaki ehhez nyúl, szikrát ad mindjárt, mint az aczél. S ilyenkor nem kimél senkit. Jellemző Szigligeti és Egressy véleménye, mikor az »Antonius és Cleopátrára« készülnek (1845. márcz. 4.) Szigligeti a reális, számító ember: Shaksperet még nem érti meg a nagy közönség; fordításai rosszak; nincs, a ki eljátsza, mert arra születni kell. Gyöngye gyermekek óriás vértet hordanak. Egressy határozott, férfias betűivel három oldalról körülírja az ívet, a min a Szigligeti véleménye van. Úgy megszálja, mint az ostromlott várat. Shaksperet adni kell, nem szabad a karzattal törődni. Fordítása is van jó, ott a Vörösmarty »Julius Caesarja«. Aztán hol az az elbizott számár, ki azt merné állítani, hogy ő Shakspere-szerepre született? Aztán rőffel mérik a művészetet? A legnagyobb színészek középtermetűek voltak. Egressy czélzást látott saját — közepesnél nem nagyobb — termetére s ez még jobban fölforraltta. Az Egressy hiusága különben csak túlságos önérzet. Nem az a hiuság, a mely folyton magát szemléli a tükörben. Dicsérő kritikák, taps, koszoru se teszi azzá: ebben a nagy halom levélben sikereit, kiválóságait soh'sem emlegeti. De művészete tagadhatatlanul Achilles-sarka. A ki hozzá ér, arra kardot ránt.

A színház sok visszas állapota hirlapi fölszólalást idézett elő Czakó Zsigmond részéről. Elvi dolgokról esett szó, de sokan személyes megbántásnak vették. Gyűjteményünkben van Egressy, Lendvay, Szentpétery és Fánecsy rendezők levele Ráday igazgatóhoz, melyben e miatt lemondanak. (Pest, 1847. márcz. 27.)

Eme polémiák rendszerváltozást vontak maguk után s a színház igazgatását a legjobb kezekre bízák: Bajzáéra. Egressy ismét rendező, Egressy Bajzával is vitázott már az »Athenaeumban,« ugyancsak keményen, de ez jó viszonyukat nem tette tönkre. Bajzától is sok levél van. Rideg, kimért formában ír ez az érzélgősséggig lágykedélyű ember — oly ellentét, mely egész életén végigvonul. Sokat és komolyan dolgoznak a színpad műsorának élénkítésén. Ekkor tűnik föl Hugó Károly is, ki fényesen indult pályáját olyan groteszk módon végezte. Bajza csodálkozik követelő föllépésén. Pénz kevés van, a díszletekkel takarékoskodni kell. 1848. márczius havában készülnek Czakó utolsó darabjára, a »János lovagra.« A nyugtalan költő már megtalálta az örök nyugalmat. Május havában adják elő Victor Hugo hatalmas és rettene-tes darabját, »A király mulat«-ot. Bajza nincs megelégedve a hatással: a közönség nagyon zordnak találta. (Bajza levelei Egressyhez. 1847—48.) A nemzet nagy drámájának prologusát már eljátszották akkor.

A Nemzeti Múzeum levéltára igen gazdag a szabadságharcra vonatkozó iratokban. Lázás, fölhevült korban írvák, az érzelmet le kell hűteni, a valóság rostáján átszűrni a dicséretet és gáncsot egyaránt s így használni e rendkívül becses gyűjteményt. Ez iratokhoz járulnak most már az Egressy levelei is.

Mert ő kivette a forradalomból a maga részét, sőt nagyobbik fia, az ifju Egressy Ákos is katonának állott. Egressy Béni nemkülönben. A levelek teljes képét adják Egressy Gábor e működésének, a mit igazi rokonszenvvel kísérvnk végig.

Megkapóan szép levele, mit feleségéhez ír július 26-án. Egyre ismétlődő dolog, hogy mikor az ember a halál közellétét érzi, végigvonul szeme előtt egész pályája. Egressy is végigfut a multon: Örömeit, szenvedéseit oly mélyen érezte, hogy eleget élt. Fia mellett fog harcolni. Résztvesz a véres drámában. Ő, ki kevés napok előtt Brutust, Mátyás királyt játszotta, most néma személy lesz. Sok javával éltek a hazának, itt a fizetés ideje. Ezt írja a Buda gőzös hátán, a mint lefelé úszik a Tisza vizén.

Még e hóban az ó-becsei táborból ír feleségének. Találkozott fiával. Csupa lelkesedés: »Paradicsomi föld! Tiszta, hőslékű fiak!« De véleményei még nagyon ingadoznak. A forradalom sok salakot hord felszínre. Következő napi levelében már árulást emleget.

Már megdördülnek a fegyverek és megvillannak a kardok. Vívnek a ráczokkal Szenttamás és Földvár körül. Cserey Ignác őrnagy biztatja Egressyt, hogy fia szeme előtt van és vigyáz reá. (Ó-Becse, jul. 30.) Egressyné örül, hogy apa és fia együtt lelkesíthetik egymást, de aggódik értük s nem meri visszahívni sem, nehogy a gyávaság vádja száradjon rajtuk. (Pest, aug. 7.) E lázas korban a vád hamar születik. Egressy írja, hogy Petófit is szidják mindenütt s ő még védeni sem meri (Ó-Becse, aug. 8.).

Meghatók az öreg Rácز Sándor levelei. Ez az öreg ember valaha Egressy színésztársa volt, de abbanhagyván a színészi pályát, igen rossz sorsra jutott. Egressy, hogy segítsen rajta, két diák fiát hozzá adta szállásra, felügyeletre. Most, mikor Egressy Ákos a táborban van, fölkeresi. Igen kemény levelet ír az apának, hogy fiát a harcba vitte ilyen fiatalon s kiteszi a katonák durva társaságának. Csupa túlzó szeretet és aggódás. Hát még mikor növendékét betegen látja! Ákos órallás közben rosszul lett s összeesett. Egy hitvány iskolában szállásolták el, hol a láz hevében ruháit szakgatta és a ráczok ellen akart menni. (Ó-Verbász, szept. 5.) A fiatal honvéd különben hamar kiheverte a betegséget, mert két hét múlva már részt vesz Szent-Tamás ostromában. (Cserey Ignác Egressyhez, Ó-Verbász, szept. 21.)

November 26-án Szegeden találjuk Egressyt, mint kormánybiztost. Töméredek dolga van, de becsülettel megfelel neki. Kikinda alatt a ráczok. Alig birta meggátolni, hogy fel ne konzolják őket. Tetszik neki az új szerep, a mit most játszik s kedvtelve írja feleségének, hogy egész érdekes megjelenése van carbonari köpenyében, lengőtollas kalapjában. A népet négyszögbe állítja, s egy kocsi tetejéről szónokol nekik. Ekkor áll be katonának a Rózsa Sándor betyár-csapatja. Száz válogatott pusztai lovas. »Gyönyörű nép.«

A következő levelekben guerilla-csapat szervezéséről ad hírt. Egressy Gábor vezérkapitány. Ákos fia mellette van, mint segédtsz. Két hét alatt ötszáz főre rúgott a »borsodmegyei önkéntes védsereg«. (1849. márcz. 26. Kassa és Eperjes közti erdőségben.)

Mindez a »szent tavasszal« történik. Győzelem mosolyg a magyar lobogókra. Egressy Ákos Selmechnél foglyúl esett, de menyasszonya és Szentpétery Zsigmond megszabadították, áthozván az ellenség örsein keresztül. (Egressy naplójegyzetei. 1849. január.)

Egressy Gábor a felvidéken van szabadcsapatával. A vezér-

kapitány maga is lóháton és kivont kaddal jár. Részt vesz az eperjesi harcban, miről jelentést ír Szemere Bertalannak április 7-én. Panasza van a szabolcsi huszárok ellen, a kik nem fedezték csapatát s e miatt nem üldözhetette az ellenséget, kiket a hős Benyitzky őrnagy megvert. »Sáros megye a miénk!« Lelkesült levelének szomorú záradéka, hogy kenyeret kér, mert nincs. Kezén némi csekély sebet kapott. Büszke reá.¹ E sebesült kezével ír Szemerének Kassáról május 1-én. E levelében lemond a csapat vezetéséről: se egészségi állapota nem engedi, se szakképzettsége nincs hozzá.

Egyenes, férfias szavak ezek. Pávatollakkal nem akar ékeskedni. Megtette a magát: kardot fogott a kezébe, kitérta mellét a golyóknak és lelkesített hatalmas szavával, igazi fegyverével. Jászóváratt átadta csapatát Fodor főhadnagynak. Visszatért a szinpadra, hiszen jobb idők voltak várhatók az eddigi diadalok után.

Hogy nem úgy lett, ismeretes. S mikor a kozák lovak patkói taposták Erdélyt, Egressy Gábor megint a harcmezőre sietett. Iratai közt találtam egy kettétépett levelet feleségéhez, a mi Bem táborából van keltezve. Nagyon levert hangon van írva. Az utolsó felvonást is végigjátszották. Egressy Gábor Törökországba bujdosott Kossuth Lajossal és Bemmel. Egressy Ákos hadnagy volt ekkor a Görgei seregében s Világos síkján rakta le a fegyvert ama szomorú augusztusi napon.

Ekkor következett Egressy legnehezebb esztendeje, a mit bujdosásban töltött Bulgáriában, Törökországban és Szerbiában. Bujdosásának emlékét sok levél őrzi, a mit feleségéhez írt. Tartalmuk jórészt ismeretes »Törökországi Naplójából.« Végtelen elhagyatottságban érezte magát. Komoly és nehezen barátkozó természete már külföldi utjain is érezte vele családja távollétét, itt pedig kétszeresen, mikor a száműzetés kenyerét ette. Hosszú ideig nem hallott hírt családjáról, feleségéről, leányáról, kit »Cordeliájának« hív (Belgrád, 1850. ápr 17.), Ákos fiáról, kiről azt se tudja: él-e vagy halott; azonfelül csupa balhírek érkeztek mindenünnen. (Sumla, 1849. nov. 25.) Az elnyomatás, a kivégzések... hollókárogas az éjszakából. A török kormány azt kívánja tőlük, hogy renegátokká legyenek. (Viddin, 1849. szept.-okt.) Bem azzá is lett sokadmagával. S mindennek betetőzésül az emigránsok

¹ »Szerencséje volt« sebet kapni újján — írja naplójegyzeteiben.

pörpatvarai, magyarok és lengyelek viszálykodásai, a főnökök torzsalkodásai. Satirának hangzik egyik levelén a vízjegy: virágcserep, »Viruljon a hon« fölirással. (Viddin, 1849. okt. 8.) Menne már akár-hová: Franciaországba, Angliába, akár Amerikába, hol két keze munkája után élne meg. (Sumla, 1849. nov. 25.) Vagy akár haza, bármi várjon rá. Politikával soh'sem foglalkozott, csak a fölkelő ráczok ellen harczolt, hátha nem bántják? (Viddin, 1849. okt. 8.)

Felesége nagy-sokára válaszol neki vagy inkább nagy idő telt bele, míg egyik levele kézhez jutott: Haza ne jöjjön, mert el van veszve. (Pest, 1850. ápr. 26.) Ákost besorozták az osztrák hadseregbe közlegénynek. Ők csak megvannak. Szentpétery Zsigmond, Egressyné testvére, pártjukat fogja s mindenben segítségükre van. Elszánják magukat arra az áldozatra, hogy kimennek Törökországba utána. (Pest, 1850. máj. 14.) De az idő múltott s Egressy még mindig egyedül volt. Ideges ingerültsége fokozódik s egy levelében már ezt írja (Belgrád, 1850. máj. 30.): »Epévé változott még a lelke is.«

Összes leveleiben ez a legerősebb kifakadás. Mert másfelül megmarad itt is a régi Egressynek, aczélos, ruganyos egyéniségével. E reménytelen, nehéz napokban van kedve, hogy körülnézze magát. Körülményesen ír a török viszonyokról, török szokásokról (Viddin, 1849. okt. 16.), gyönyörködik a természet szépségeiben. Szeme áttekinti a Haemos bérceit, a hol Belizár csatázott. Itt éltek a hősök, kiket ő lámpafénynél személyesített. (Sumla, 1850. febr. 3.) Török jelmezeket rajzol és török nyelvtani jegyzeteket készít. Mikor családját várja, több izben lelükre köti, hogy hozzák magukkal könyveit, különösen Shakspeare drámáit. (Belgrád, 1850. máj. 25.)

1850. június 7-én Belgrádból ír Egressy sógorának, Szentpéterynek. Családja — felesége, Etelke leánya és Árpád fia — megérkezett s a pasa szívesen fogadta őket. Egy hó mulva már Konstantinápolyban vannak. »Forró Szibéria« (Egressy Szentpéteryhez Konstantinápoly, 1850. júl. 2.). Anyagi bajokkal is kell küzdeniük. A hajón utaztukban találkoztak egy angol missionáriussal, Macquovannal. A »Törökországi Napló« is említi ezt, leveleiben még közvetlenebbül ír róla. Valódi szent ez az ember, tiszta és nyugodt lélekkel, mint a pihenő tó vize. Semmi se kötötte őt Egressyékhez, csak a futó ismeretség s mégis tüstént szárnya alá

vette a bujdosókat, sőt pénzbeli segílyt is erőszakolt rájuk (Egressy Szentpéteryhez, Konstantinápoly, 1850. júl. 2. és júl. 22.). Ővéi is írnak haza: Etelke egészen jól érzi magát, tetszik neki a gyönyörű táj, a csónakázás a tenger kék habjain, de annál megtörtebb Egressyné. Őt elsorvasztja az égető nap és a honvágy. (Konstantinápoly, 1850. aug. 24.)

Megvan a válasz is e levelekre. Özvegy Szentpéteryné, Egressyné anyja, unszolja vejét, hogy kérjen kegyelmet s jöjjön haza. Ir Petőfinéről is, ki oly hamar elfeledte férjét s új nászt kötött, (Pest, 1850, aug. 4.)] A derék Szentpétery is ír egyszerű, komoly sorokat, hogy nincs élet a hazán kívül. Régi barátjuk, Fáy András majd közben jár érte. (Aug. 7.).

Egressy még állja keményen. Egész férfias hangon ír Ákos fiának, ki Olaszországban állomásozik, hogy ne csüggedjen, viselje jól magát s minden jó lesz. Ha már bal kézzel veri a sors, használja föl azt a kevés jót, a mi minden rosszban van s tanulmányozza Olaszországot, az olasz nyelvet, a tömérdek műemléket. Fialat embernek leghasznosabb időtöltés. (Konstantinápoly, 1850. aug. 3.) De már tíz nappal később másképen ír Szentpéterynek. Látja, mint halványodnak el a kedves arczok körülötte s azt írja sógorának: nem bánja, bármi lesz, ő visszatér Magyarországra, mert családja itt meghal.

Ezen esztendő emléke a »Törökországi Napló«. Kézirata szintén itt van az irományok közt. Nagy folio kötet, teleírva Egressy szép, határozott írásával, de csonka, a 241. lapon megszakad. A nyomtatásban itt-ott egyes pontok kimaradtak belőle, jórészt politikai dolgok. Fontos különben nincs bennök semmi; legérdekesebb a kimaradt részek közt az angol Thompson romantikus terve, hogy Kossuthtól levelet visz Klapkának, leugorván Görgönél a Duna vizébe s fölúszva Komáromig. (98. l.) Talán Egressy maga sem tartotta valószínűnek s kihagyta. A kihagyott részek közt több vonatkozik a főnökök viszályára, különösen Kossuthra. Egressy nem szerette Kossuthot s határozottan Bem pártjára áll, mikor pörpatvar támadt köztük, pedig Egressy pártos előadásából is eléggé kiviláglik, hogy a vén, indulatos lengyel hős lovagiatlanabb volt Kossuthtal szemben, mint emez ő vele.

Stilusa még a negyvenes évek stilusa, melyet a közbeöltött mondatok, megszakgatott sorok, tömérdek szóvirág szinte lázassá

tesznek. Hü kifejezője a kornak, a kor belső forrongásának, új eszmék éledésének, melyek még nem forrtak ki egészen. Igazi forradalmi stílus, a mely egy csapásra megváltozik az ötvenes években. Akkor már senkinek sincs kedve szilajon nyargalni, a sarkantyút leoldják, sőt a lóról is leszállnak.

A magyar forradalom le volt verve. A büntetés után új rendszer következett el. A zöldtollas generális után a hóhérpallóssal következett a bureaurcata aktákkal és a paedagogus pálczával. A hivatalos zaklatás ezerféle nemét gondolták ki, a pedáns-ság, a gyerekesség csodabogarait, a minek példáit lépten-nyomon adják az Egressy-féle levelek is. Az utókor történelme a Bach-korszak zsarnokságát a »nevetséges« jelzővel is megcsúfolja. Elérkezett a »németre fordított ország,« mint Kővári Józsa írja Egressynek (Torda, 1851. júl. 29.).

Egressy tulajdonképen halálra volt ítélve, de gróf Ráday Gedeon és Fáy András közbenjárására kegyelmet nyert. Két irat vonatkozik erre: az idézés a bírósághoz (1850. okt. 5.) — melyre Egressy följegyezte, hogy szeliden bántak vele a kihallgatáskor — és a megkegyelmezési okirat. (1851. okt. 7.) Következetlenek lettek volna azonban, ha elintézik a dolgot ezzel. A szinpadról tehát letiltották Egressyt.

Családjával együtt a nyomornak lett volna kitéve, ha régi pályatársai nem emlékeznek meg róla. Összeálltak és gyűjtést rendeztek számára. A kezdeményezés érdeme a Komlóssy Idáé.¹ Megvan a gyűjteményben Egressyhez intézett levele ez alkalmából (Pest, 1851. jan. 29.): nemes, emelkedett, bár itt-ott dagályos mondatai, finom kézírása épen olyan tüköre a rokonszenves művésznőnek, mint igéző bájos arczképei. Az aláírást is ő kezdte meg 10 frttal. Sokan nem merték aláírni az osztrák rendőrségtől való féltükben. Egressy nagyon meg volt hatva: elfogadta, de csak kölcsönképen.² A gyűjtőivre rá is van írva későbbi irással: »Vissza van fizetve.« Egressyék egyelőre meg voltak mentve. Az osztrák kormány képes lett volna talpuk alól a földet, fejük

¹ Jókai (Az én életem regénye, Bpest, 1901.) magának tulajdonítja a gondolatot s a kezdeményezést 25 frttal. A gyűjtőiven csak a Jókainé nevét sikerült fölfedezni. Ujabb bizonyossága, hogy az ember nem lehet eléggé óvatos, ha Jókait akarná forrássúl fölhasználni.

² L. Egressy válaszát Komlóssy Idához »Egressy Gábor emlékében.«

felől a levegőt elvenni : ingóságaira is rátette a kezét. Szentpétery saját bútorait bocsátotta sógora rendelkezésére, miről a haszonbéri szerződés tesz bizonyosságot (1850. nov. 16.).

Valamivel jobbra fordult Egressy helyzete, mikor rendezőnek szerződtették a nemzeti színházhoz. De föllépnie tilos volt.

Ákos fiával sűrű levelezést folytat. Főlebbvalói emberséges emberek voltak s 1851-ben már altiszt Ákos. Egressy mindenkép gondoskodni akar róla: biztatja, hogy kiszabadulhat még s köszönő és pártfogást kérő levelet ír Fuchs kapitánynak Padovába. (Pest, 1851. decz. 12.) Ez évben adja ki »Törökországi Naplóját.« Előfizetések, üdvözlő levelek nagy számmal vannak ez alkalomból. Szöllőssy Ferencz, Kossuth volt titkára — kinek kétes szereplése ma sincs tisztázva — megharagudott a »Naplóért« s haragjának valamelyes kifejezést is adott. Megvan Egressy válasza Szöllőssyhez (Pest, 1853. aug. 29). Azt írja, hogy ki nem hagyja naplója második kiadásából sem »a renegátot és az előszobák szájhősét.« Egressy nem szokta kimélni az ostort.

Ez esztendőben gyászeset is éri Béni öcsese halálával, ki kintartásban, ambícióban bátyja párja volt, de ellentéte bohém életmódjában, mi halálát siettetette (Egressy életrajzi jegyzetei öcséséről).

Érdekes adatok az írók levelei ez évekből. A lázas lelkesedés hangját a szomorú humor és a resignatio hangja váltja föl. De mennél többet vettek el a nemzettől, annál gondosabban őrzi, a mi megmaradt.

Pákh Albert nem veszi el jó humorát (Pest, 1851. aug. 30.). Csengery Antal annál jobban el van keseredve (Pest, 1851. jul. 18.). A Kazinczy Gábor levelei is kurták és búsak. Az árnyékok megnöttek és nagyon messze még a hajnal. Arany János lelkének minden húrja összetépve. Hamleti vívódásokon mehet keresztül a miből csak egy-egy sóhaj szakad ki melléből. Garayról így ír : »Garay sorsa annyi tragikai eszmét és érzelmet kavart bennem, hogy e körből minden áron menekednem kell, ha magam is tönkřejutni nem akarok. Talán nem fejezem ki magamat világosan . . . de nem is mertem. (Nagy-Kőrös, 1854. márcz. 19.)« Krizbay Miklós tollából is kiszáradt az élénk szellem. A »jobb világ« után sóhajtoz (Kolozsvár, 1857. jul. 3.). Őt magát csakhamar megtörte a sok üldözés és tébolyodottan halt meg, akár mint az egyszerű kemény és lágú Bajza. Az üres tök nem merül el, hanem

a víz színén uszik : Lisznyai — a madarak pajtása, a papagály — bolond jókedve megmaradt s leveleit így írja alá : »hű szeretőd« (Pest, 1857. jun. 11.). Vahot Imre folyton magát bámulja a tükörben s minden levelében magáról és drámáiról ír.

Stilszerű, hogy e nehéz időben az emberek ábrándosabb része a más világban keresi a segítséget. Asztalt tánczoltatnak s a szellemekkel beszélnek. Egressy maga is buzgó hívő — pap fia és erősen hisz a lélek halhatatlanságában — s szokott kemény modorában védi igazát (levele Haray Victorhoz, Nagybánya, 1854. decz. 10). Fölidézik az elesett költőt, Petőfi Sándort. Arany János igen okosan s némi szelid humorral felel rá (1854. márcz. 19.), írván, hogy okos és komoly embereket csalással nem vádol, de ő azt hiszi, hogy az egész asztalirási processus a működő agyában képződik: egy-két öntudatos vonás, a mit az öntudatlanok kiegészítenek. Mint az álomban.

Ez időben Festetics Leó gróf az intendáns és Egressy rendező. Festeticsről sok jót és rosszat mondtak különböző oldalról. Levelei rideg embernek mutatják. Az 1853. évi levelek közt van Ira Aldridge, a híres szerecseny színművész két levele Egressyhez.

Itt találjuk Egressy folyamodványát nyugdíjért (1854. márcz. 29.) — működési körével sehogy sem volt megelégedve — s egy másik hivatalos írást, mely azt tartalmazza, hogy Egressynek a felsőbbség megengedvén a nyilvános szinpadai föllépést, a nyugdíjra nem tart igényt (1854. máj. 6.).

Szép és fölemelő, a mi azután történt. Az egész ország látni akarta Egressy Gábort : kis városok, nagy városok, urak és szegény emberek. Nemcsak a művészet iránti lelkesedés szólalt meg, hanem a nemzeti érzés is. A szinpad a magyar nyelve menedékhelye volt, a hazafias drámák közkedveltek, még ha olyan gyöngék is voltak s még ha minden szabadabb kifejezést ki is kellett törülni. Sok helyen nem is volt szintársulat. Lelkes műkedvelők állottak elő, kiosztották a szerepeket, betanulták a darabot, játszottak rögtönzött fabódében, vendéglő nagy-termében, játszottak hiányos jelmezekkel, úgy hogy Apafi fejedelemnek jóra való csizmája sem volt (Várady Gábor Egressyhez) s Egressy magával hordozta Hamlet gyász mezét, Macbeth páncélját és Coriolanus togáját. Bejárja a magyar hazát

mind a négy szél irányában: ez évben jár Székes-Fehérvárott, Miskolczon, Mátyfalván, Tisza-Ujlakon, Máramaros-Szigeten, Szatmáron, Debreczenben, Nagy-Károlyban és Nagy-Bányán. Sokszor magával viszi szép Etelke leányát s a közönség mindkettőt elhalmozza kitüntetéseivel. »Virágokon járnak«. (Egressy feleségéhez, Debreczen, 1854. szept. 22.). Feleségének sűrűn ír s olykor belefárad a sok rendezésbe, tapsba, zajba, poharazásba, mert mértéketlenül él s egészsége se túlon túl kitartó.

A nemzeti színházzal azért folytatja összeköttetéseit. 1854 végén sikerül kieszközölni, hogy vendégül fölléphet a nemzeti színházban is (Szigligeti Egressyhez, 1854. dec. 16.). Gyakori levélváltás van közte s gróf Bethlen Miklós közt, ki Bolnai név alatt föllép Pesten. Egressy tanította őt s érdeklődik iránta. A mágnás műkedvelő erősen bizik önmagában, míg Egressy nehezzeli, hogy a legnehezebb Shakspeare-szerepeket választja.

Vendégszerepléseit folytatja Egressy 1855-ben is. Várady Gábor azt írja Máramaros-Szigetről: »Egressyvel megjött a tavasz.« Egressy marad a réginek: folytonos diadalai nem kábitják el fejét, de a magáét megköveteli s keményen megírja gróf Bethlen Jánosnak, hogy a kolozsvári színésztársulat czudarúl fegyelmezetlen s szokott túlzó modorában odavágja: »a magyar színészet sirja felé rohan« (Kolozsvár, 1855. dec. 2.).

Az osztrák hatóság gáncsot vet, a hol lehet. 1855. szept. 31. Pesten betiltja a »Szép Ilonka« szavalását (Székely Imre Egressyhez). 1855. okt. 25. Baján a passzus miatt zaklatták meg Egressyt (levele feleségéhez). 1856. jan. 16. Máramaros-Szigeten nem engedik meg a műkedvelői előadásokat (Várady Gábor Egressyhez). A nemzeti színház régi műsordarabjait levétetik a műsorról, mint p. o. Czakó »János lovagját« (Csehi Sándor levele Egressyhez. Kolozsvár, 1856. ápr. 4.). 1859. febr. 20. Eperjesen a megyefőnök nem engedi Egressyt vendégszerepelni (Az eperjesi közönség Egressyhez). 1860. ápr. 4. Nagy-Bányán a műkedvelő előadást betiltják. (Pap Zsigmond levele Egressyhez: »Németül kötelen tánczolni is lehetne.«) Mindenütt a kétfejű sas áll, mint a Gessler kalapja.

1855-ből érdekes művészi adat Barabás Miklós levele, ki a meghalt Egressy Béni arczképét festi a műkiállításra s Egressyt kéri, hogy nézze meg.

1858 tavaszán Egressy újra folyamodik nyugdíjért. Élete folyása nem tud visszatérni a rendes mederbe: sok az ellensége s föl-fölpattanó önérzete is hajtja. Szinte kevélyen írja, hogy helyet akar adni jobb vidéki színészeknek. Régi vetélytársa, Lendvay már ekkor nem él. Külsőleg jó viszonyban éltek (Lendvay magát Egressy örök barátjának nevezi. 1856. okt. 3.), de végre is egy pálmáért harczoltak. A halál véget vet mindennek s meghatók Egressyné egyszerű sorai (levele férjéhez, Pest, 1858. jan. 29.), melyben Lendvay utolsó perceit írja le.

1859-ben meg is vált Egressy a színháztól Tóth Józseffel, Szigeti Józseffel és Réthi Mihálylyal együtt. Szigeti már arról is gondolkodik, hogy lemond a színészetről (levele Egressyhez, Pest, 1859. szept. 10.)

Egressy Gábor most se pihent. 1860-ban megindította a »Magyar Színházi Lapot.« Egy évig élt e lap, mely üttörő volt a maga nemében, igen élénken szerkesztve az Egressy lángoló lelkesedésével a színművészet iránt. Hogy mint szerkesztő milyen buzgóságot fejtett ki, az a sok levél tanúsítja, melyet hozzá, mint szerkesztőhöz irtak. A magyar irodalom színe-java itt van e táborban.

Itt találjuk a »János király« első jelenetét Arany János valóságos gyöngy-írásával. Tompa Mihály is irogat bele eleinte, de aztán szembaja miatt nem tud írni. Férfias lelkét és puritán becsületességét szépen jellemzi a lap megszűnte után 1861-ben aug. 24-én Hanván kelt levele. Tartozott Egressynek 25 frttal; azt hitte, ledolgozza, de mióta szeme előtt elsötétült a világ, nem tudja a hátralevőt ledolgozni s 10 frtot visszaküld. Nem is magáról panaszkodik, csak a hazáról: »Minő időket kezdünk élni megint.«

Lévay József is munkatárs. Jósika Miklós is küld regény-mutatványt Bruxellesből. Tolla után él, mégse fogad el honoráriumot. (1859. dec. 18.). Rónay Jácint Angliában bujdosik s onnan küldi élénken megírt színészettörténeti cikkeit a szerkesztőnek. Érdekesek e lelkes pap levelei: dirib-darab papirosok, teleszántva finom apró betűivel. Kenyérgondok közt is életét a magyar irodalomnak szenteli (London, 1860. ápr. 3.).

Ott van a gárdában Kazinczy Gábor, Kőváry László, a történetíró, Krizbay Miklós. Egy kedves idyll képe is bontakozik

ki e levelekből. Péczelről ketten írnak: az őszfejú vén Szemere Pál és ifju lelkes irnoka, Halász Dezső. Az öreg mester már egy elmúlt kor embere, de szíve ifjú még. Stílusa még a Kazinczy Ferencz korából való, de gondolatvilága lépést tart az új idővel. Hosszú életén által mindig az ifjúsággal tartott. »Vajjon mit gondol Kazinczy Gábor, ha látja, hogy a vén poéta ily tüzzel sarkantyúzza Pegazusát?« (1860. márcz. 23.) Egressyt nagyon szerette s magát az »elkényeztetésig szerető mesterének« írja alá. Egressy gyakorta meglátogatta Péczelen.

Itt vannak a másik Szemerének, Miklósnak is levelei, a tősgyökeres magyar naturalista poétáé, Szénfy Gusztáv levelei, a ki nagy buzgósággal és szakértelemmel vezeti a lap zenei részét, aztán Búcsú Károly, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Zilahy Károly, P. Szathmáry Károly, Remellay Gusztáv, Losonczy László és több más, kinek ma már nevét sem ismerjük.

Egressy fogalmazványai is itt vannak Dobsa Lajos szinigazgatói terveiről. Egyike Egressy legmérgesebb polémiáinak, a hol a gúny, a harag összes nyilát szórja ellenfelére.

Még ez évben folyamodott Egressy a rendőrigazgatóság engedélyéért, hogy lapja programját kiszélesbbitse »Szépművészeti Lapok« cím alatt. De ez csak terv maradt, a lap egy évi fennállás után teljesen megszűnt.

Még 1860-ban visszatért Egressy Gábor a nemzeti színházba s többé nem is hagyta el fogadalma szerint (Önéletrajza a »Magyar Színházi Lapban«). Színészekkel, drámaírókkal állandó levelezésben van. Innen ismerkedünk meg olyan regényes tervvel, mint a Havi Mihály »világigazgatóé,« a ki magyar társulattal akarja bejárni a világot, de Bukarestben szétzüllik társulata teljesen. Adós marad az egész társulatnak (Gyulai Ferencz, Kolozsvár, 1860. máj. 23. és Simonyi Károly, Bukarest, 1860. jún. 20. Egressyhez).

Itt van az öreg Fáy András levele (Pest, 1859. jan. 29.), ki méltatlankodik, hogy »Régi pénzek« cz. darabját önkényesen megváltoztatják. P. Szathmáry Károlyéi, ki nagy buzgalommal irogatja gyöngé drámáit és regényeit. Nemkülönbén Vahot Imrének több levele. Már a végét járja. Népszerűsége elmúlását keserűn fájlatja, szemrehányásokat tesz Egressynek is, anyagi gondok háborgatják s egyre gyakrabban nyúl a boros palackhoz. Lapokat

ír tele drámái magasztalásával. »Csák Mátéja,« ha előadnák, felmúlna minden magyar drámát (Prága, 1860. szept. 16.). És így tovább. Nevetnének rajta, ha nem volna olyan szomorú

A közélet ez időben kezdett újra szabadabb lenni. A levelekben kezdik emlegetni a »magyar világot« (Sztójka Gyula Egressyhez, Szlatina, 1861. jan. 13.). Ez években tett szert nagy népszerűsége Obernyik Károly gyöngye drámája, »Brankovics György.« De főszerepe hatásos jeleneteket nyújtott a színésznek. Egressy Gábor igen sokszor játszotta. Az író a szerb despota vitéz, ravasz és gonosz, valójában drámái egyéniségéből csak halvány, chablonos alakot tudott alkotni, de Egressy játszotta s az idealistáknak nagyon tetszettek a magyar-szerb testvériségről közbeszótt sorok. A szerb ifjuság verset írt ez alkalomra, a mit kiosztottak a közönség közt. (Megvan a gyűjteményben. 1860. jan. 20.)

1860—1861-ben Molnár György gyakori levélváltásban van Egressyvel. A híres színész — ekkor talán a legjobb tragikus Egressy mellett — társulatot szervezett, mely Balaton-Füreden játszik a fürdő-közönségnek, majd Budán alkotta meg a népszínházat. Sokat kéri az Egressy pártfogását, majd tiltakozik mindennemű vád ellen, hogy ő anyagi haszonra dolgoznék. Nagyon sokat kell ez ellen tiltakoznia s bár Balaton-Füreden »Kemény Simonnal« nyitja meg a színházat (1860. jún. 16.), Budán a ledéreb Múza szolgálatába szegődik. Igaz, hogy legalább magyarul, de a közönség pártfogása lanyha volt s Molnár György vállalata kudarcot vallott.

A nemzeti színház dolgai iránt fokozott érdeklődéssel viselkedik Egressy. Mindig az őt jellemző hátaozott, sokszor túlzó mondatokban ír róla. Az országgyűlés épen akkor foglalkozik a színházzal s Egressy rendkívül sajnálja, hogy épen távol van (levele feleségéhez, Hódmező-Vásárhely, 1861. jun. 6.). Kezünkben egy nyomtatott tervezet a színház igazgatásáról, a mit Egressy és Szigligeti szerkesztettek (1861), szini-iskolai program a Szigligeti kezeirésével, Egressynek másik két tervezete (1862. febr. 6.) s két beadványa szerződése javításáról (1862. okt. 21. és 1863.). Mindez munka és igen becsületes munka. Történelmi alapon dolgozik, töviről-hegyire ismeri a színház régi történetét, fölhozza Shakspeare s a régi értékes darabok elhanyagolását, a lehetetlen

állapotot, hogy a dráma s az opera már nem férhetnek meg egy színházban, a rendezőség hiányos szervezését, az adminisztráció ezer baját-bogát. Legszebb időnek tartja a Bajza igazgatóságát. Itt-ottt túlon túl is aprólékos, de nagyjában világos és helyes javaslatok. Egressy egy perczig se pihen, mindig csatasorba áll.

Érdekesek Várady Gábor mármaroszigeti ügyvéd levelei — Egressy régi jó barátja — ki szeretné elnyerni az intendánsi állást (Mármaros-Sziget, 1862. júl. 3.). Egressy válaszáat levelére »cicerói epistolának« nevezi (júl. 19.).

Az új igazgató Radnótfáy Sámuel lett, művelt és derék ember, kinek Egressyhez irt meleg levelei élénk ellentétben állanak Festetics Leó rideg soraival. 1864-ben állítják föl a szini-iskolát s most ez veszi igénybe Egressyt. Terveket épít erre is, ő, ki a legjobban ismeri a színészet egész mezejét, minden ösvényét elméletileg, gyakorlatilag egyaránt (1864. márcz. 3.). Természetesen megkínálják tanári állással, mit el is fogad (levele Radnótfáyhoz, Pest, 1864. ápr. 30.). Ez évekből való Paulay Ede levele Egressyhez (Nagy-Várad 1863. júl. 31.), ki mint vidéki színész kéri pártfogását szerződötetése iránt s ki hivatva volt a nemzeti színházat kitünően vezetni.

A hatvanas évek eleje lépten-nyomon mutatja a fölpezsdülő életet. E levelekben olvasunk Vajda Péter siremlékéről, Kazinczy Ferencz-ünnepélyről, Katona József-emlékről, a Petőfi-szoborról. Egressy szaval, Reményi Ede hangversenyt tart e czélokra.

Az író-világgal is mozgalmas összeköttetése van. Halász Dezső értesíti Szemere Pál haláláról (Gödöllő, 1861. márcz. 19.). Szász Károly sokszor ír Egressynek, miközben Shaksperet fordítja, a véreskezű »Machethet,« Egressy egyik főszerepét. Drámairók drámáikat küldik neki: Tóth Kálmán, Bajza Jenő (Pest, 1863. márcz. 12.), Balázs Sándor (1863. december). Érdekes a nagyműveltségű Beöthy Leó levele, kihez Egressy kérdést intézett, hogy mért nem keres magyar tárgyat. Beöthy nem találja méltónak erre a magyar történelmet, nem levén meg benne azon legnemesebb szenvedélyeket, melyeket a római történelem nyújt (Pest, 1862. szept. 4.).

1862-ből van egy Egressy-levél Salamon Ferenczhez (Nagy-Kanizsa, szept. 16.). Újból gyilkos polémia, a miért Salamon erő-

sen megbírálta Egressyt Bánk bán szerepében. Sértett önérzetében fölülti összes fegyvereit s csak akkor rakja le, mikor Salamon kinyilatkoztatja (Pest, okt. 4.), hogy nem akarta sérteni.

1864. máj. 13-án Miskolczról Lévay József értesíti Egressyt közös barátjuk, Kazinczy Gábor elhunytáról. Megkapó közvetlenséggel írja le utolsó óráit e kiváló egyéniségnek, ki — Lévay szerint — »túlzott tehetségeiért cserében megfosztatott a benső valóságtól«. Utolsó nap is teljesen felöltözködött s minden apróság iránt érdeklődött, mialatt a halál zörgetett az ajtón. Utolsó ideig is »művészi csinnal szövött stylban« társalgott barátaival rémitő kinok közepette. Az élet ölremenő küzdelme a halállal. Mindez egy-egy mozaik-koczká, mondom, egy-egy apró adat, egy-egy színes fonál, a mi nem nyújt új képet, de az ismertet ékesíti, élénkíti, színesíti.

Ez esztendő június havában érte Egressyt a szélütés. Kezünkben az ív, melyre látogatói nevüket jegyezték föl, mert vendégeket nem fogadhatott. Úgy ez ív számos névalírása, mint egyéb levelek bizonyítják a nagy közrészvétet iránta. És Egressy »visszatérve a halál előcsarnokából« (levele Radnótfáyhoz, Pest, 1864. jul. 21.) még élni akart. Júliusban már leendő fölléptéről ír Radnótfáy-nak. A brébi fürdőre ment üdülni s valahogy összeszedte magát. A színház minden dolga iránt érdeklődött, gyakran írván az igazgatónak. Ekkor történt, hogy Komlóssy Ida nem akarván idősebb női szerepeket vállalni, megvált az intézettől. Egressy ír érdekében (előbb idézett levél), de sokkal lanyhábban, mint valaha Komlóssy Ida az Egressy érdekében.

Ez év őszén a »Magyar Sajtó« számára ír levelet a színház szervezetéről, ellenségeit szokásos heves módjára támadva és dicsérve Radnótfáy nemes áldozatkészségét s újból sürgetve külön drámát, külön operát. Visszafoglalja tanári állását a színi akadémiában (gr. Károlyi György Egressyhez, Pest, 1864. nov. 16.), résztvesz a Tóth Józsefné megindította mozgalomban Izsó Miklós javára (Tóth Józsefné Egressyhez, 1864. decz. 21.) s 1865 elején újra a színpadra lép. Megbirkózott a halállal.

Ez időben végezte be legnagyobb munkáját »A színészet könyvét.« Első sorban növendékeinek szánta. Úttörő munka, rengeteg tanulmánynyal és szakismerettel, értékesítvén egyaránt nagy olvasottságát és közel negyven év tapasztalatait. Bár az utóbbi idők reális

iránya sokban túlhaladta Egressy álláspontját, a munka maig is egyedüli a magyar irodalomban. Kézirata megvan a gyűjteményben: itt-ott kisebb pótlásokkal (de mind lényegtelen) és sok helyen más beosztással.

Juniusban mégis kénytelen volt vizkúrára menni Graefenbergbe. Leveleiben panaszkodik, hogy ereje el-elhagyja, mindazonáltal teljes reménységben van. Immár mindkét fia Ákos és Árpád a nemzeti színháznál voltak s mint tapasztalt harcos az ifju bajvívókat, oktatja a nagy művész fiait. A szabad mezőn való tornát ajánlja léleknek, testnek egyaránt (1865. jun. 24.).

Ujból erőt vett a leselkedő kóron s ment vendégszerepelni, hívják Vörösmarty-ünnepélyre (Udvardy Vincze, Székes-Fehérvár, 1866. ápr. 24.), Zrinyi-ünnepélyre (Balog Alajos és Miklós Gyula, Kis-Komárom, 1866. márcz. 22.) és Egressy megy. — Még 1865 végén írja neki Radnótfáy, hogy sokat vár Náday Ferencztől, a ki csinos és ügyes fiu.

Egressy nem hagyta oda a szinpadot, a csata mezejét s itt is kellett bevégezni éltét. 1860-ban (márcz. 30. Mármaros-Sziget) írja Várady Gábor Egressynek: »Nem bírjuk elhinni, hogy baráti szó és víg pohár közt elmondott jóslatszerű kívánatunk ne teljesüljön; értem Molière halálát. Hogy »az irigyek pisszegetései, a tapsok s a sokaság tomboló lármája közt« (Kean szavai) és nem a szerkesztői irodában; a művészet fényben úszó templomában és nem annak előcsarnokában; a szép és nagyérti küzdelmek zászlajával kezében a kivivott diadalfokon és nem a tétlenség vagy nyugalom párnáján találand meg téged a hozzád beköszöntő *testetelő* halál!« 1866. július 30-án Egressy felöltötte Brankovics fejedelem arany szoknyáját, kék bársony dolmányát, prêmes violaszin mentéjét¹ és elesett.

* * *

Gyűjteményünk egyéb iratai közt itt találjuk Egressy keresztlevelének mását, »Tünődések, éber álmok« cz. versét, három kötet töredékes jegyzeteit, végrendeletét, szerződéseit, jegyzeteit spiritiszta kísérletekről, Petőfi versét »Egressy Etelkéhez« Egressy kézírásával, utleveleit, bizottságok átiratait, melyek tiszteletbeli taggá választották, a miskolci ev. ref. tanintézet köszönő levelét

¹) Brankovics jelmeze. (Levele feleségéhez, Graefenberg, 1865. jul. 4.)

mellszobraért, melyet, mint az intézet volt növendéke, oda ajánlékozott, Vahot Imre és a két Egressy tervét (Pozsony, 1843. máj. 29.) egy, a külföldre viendő magyar zenetársulatról, egy dráma vázlatát a negyvenes évek modorában és egyéb jelentőség nélküli írást. A Múzeumra különös érdekléssel bír Kubinyi Agoston igazgató levele, ki Egressytől névalírást kér a Múzeum számára (Pest, 1855. febr. 6.).¹

Mindezen sok írásból teljesen megrajzolhatjuk magunknak Egressy Gábort. Itt van ő, minden kiválóságával és gyöngeségével Ép úgy ráismerünk nagyratörő, nemes és bátor lelkére, érczből alkotott jellemére, melyben nemes és nagy szenvedélyek égtek minden tüzzel, lávával és salakkal, valamint kiméletlenségére ellenei iránt, hirtelen haragjára, babonás félelmére a jelekkel és álmokkal szemben.² Egész életén át szűkös anyagi körülmények közt él, mégis sokat ad jótékony czélra. Kemény vonásait szépen enyhíti családja iránti szeretete és a virágok kedvelése.³ Nagyon is komoly, de a ki így szereti a meleget, a szint, az illatot, nem

¹ Mindaz, a mi e gyűjteményből eddig közzé van téve, a következő: »Egressy Gábor emlékében«: Egressy feleségéhez (Páris, 1843. nov. 21.) Szentpéteryhez (Páris, 1843. nov. 23.). Feleségéhez (Páris, 1843. decz. 2. decz. 28. A Tisza hátán, 1848. jún. 26.) Szentpéteryhez (Viddin, 1850. jún. 16. Konstantinápoly, 1850. júl. 2., júl. 22. és aug. 13.) Radnótfáyhoz (Pest, 1864. júl. 21.). A »Magyar Sajtó« szerkesztőségéhez (1864.). Feleségéhez (Graefenberg, 1865. júl. 29.). »Tünődések éber álmok« cz. költeménye. Dr. Esztegar László közlése: Jósika levelei Egressyhez (Bruxelles, 1859. nov. 28. és decz. 18.) Irodalomtört. Közlemények 1901. évf. 3. f. Bajza levelei Egressyhez (Pest, 1847. okt. 6., okt. 27., nov. 9., decz. 18., 1848. jan. 4., jan. 17., márcz. 6. és máj. 30.) Egressy Bajzához (Pest, 1847. decz. 19.) Irodalomtört. Közlemények 1901. évf. 4. f. Irók levelei Egressyhez: Arany (Szalonta, 1851. júl. 27. Nagy-Körös, 1854. márcz. 19., 1860. júl. 1.) Bajza Jenő (Pest, 1863. márcz. 12.). Fáy András (Pest, 1853. nov. 1., 1856. márcz. 3., 1859. jan., 29. 1860. jan. 3.). Greguss (Pest, 1864. jan. 30.). Kazinczy Gábor (Bánfalva, 1859. decz. 13.). Lévy (Miskolcz, 1859. nov. 13., 1856. decz. 22., 1860. jan. 11.) Medgyes Lajos (Deés, 1860. márcz. 24. nov. 18., és decz. 31.). Szemere Miklós (1860. jún. 18.). Irodalomtört. Közl. 1903. évf. 1. f. Szemere Pál (1860., Péczel, 1860. márcz. 23.). Tomori Anasztáz (Pest, 1855. okt. 21.). Tompa Mihály (Hanra, 1859. okt. 22., 1860. márcz. 26., 1861. aug. 24., nov. 17., 1864. ápr. 5.). Tóth Kálmán (1857). Vahot Imre. (Pest, 1856. ápr. 19., nov. 4., Prága, 1860. szept. 16.) Irodalomtört. Közl. 1903. évf. 2. f.

² Feleségéhez írt leveleiben többször.

³ Várady Gábor Egressyhez. (1854. aug. 16.) és Egressy végrendelete.

lehet rideg ember. Legjobb szerepének Hamletet tartotta,¹ pedig jellemében semmi sem volt Hamletből. Igen jellemző, a mit Toma Károlyhoz ír (1859): »... ha engem a szerencse hazám jobbainak szeretetével jutalmaz: ezzel a nemzeti becsületrend legnagyobb csillagát tűzte mellemre. Mit nekem a Walhallák és Westmünsterek! adjanak némi helyet lelkeikben az általam tolmácsolts szépnek, hazám azon hölgyei és fiai, kiket én tisztetek: és nincs hős, kinek dicsőbb temetője lett volna, mint az enyém lesz.« E levélben teljesen benne van az Egressy ideális hazafisága igazi pompázó kifejezésben. Kétségkívül a magyar színészvilág legnagyobb alakja, kinek lelki arcképét most már oly közvetlenül állíthatjuk szemünk elé, mint testi vonásait, a hogy ismeretes arcképe² mutatja: zsinóros magyar dolmányában, kemény, classicus arcvonásokkal, villogó szemekkel: egy Coriolanus vagy inkább egy Petur bán arca.³

¹ Feleségének írja (Kolozsvár, 1855. decz. 10.).

² L. »Egressy Gábor emléke.«

³ Egressy Ákos színművész urnak szives közléseiért e helyen is köszönetet mondok.